

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AFAQ FƏRHAD QIZI ASLANOVA

AZƏRBAYCANDA MİQRASIYA
PROSESLƏRİNİN İQTİSADI-DEMOQRAFİK
ASPEKTLƏRİ

5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2017

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“Biznesin idarə edilməsi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəşad Şahbaz oğlu Muradov

Rəsmi
opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Əli Qəmbərəli oğlu Əlirzayev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rüfət Cahangir oğlu Efendiyev

Aparıcı təşkilat: İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar
Elmi Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə “___” _____ 2017-ci il tarixdə saat 14:00-da
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində D.02.051 Dissertasiya
şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan
Dövlət İqtisad Universiteti

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2017-ci il tarixdə göndərilmişdir.

D.02.051 Dissertasiya
şurasının elmi katibi,
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

M.M.Sadiqov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Respublikada sürət alan islahat prosesləri sosial dəyişikliklərin əhəmiyyətinin artmasına dəlalət edir. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə sosial siyasət sahəsində proqramların səmərəliliyinin artırılması vəzifəsi qoyulur.

Dövlətin miqrasiya siyasəti dövlət sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. SSRİ-nin dağılması ilə eyni vaxtda təkcə beynəlxalq miqrasiyaya çevrilən respublikalararası miqrasiyanın xarakteri deyil, həm də keçmiş ittifaq ərazisində miqrasiya hərəkətinin səbəbləri də dəyişdi. Azərbaycanın dünya bazar sistemində inteqrasiyası ilə miqrasiyanın başlıca amili sayılan iqtisadi amil tam qüvvəsi ilə fəaliyyət göstərməyə başladı. Keçmiş ittifaq respublikaları arasında 1992-ci ildən müşahidə olunan miqrasiya prosesləri, hələ ki, təşəkkül və aramsız dinamika mərhələsindədir, ona görə də daim elmi cəhətdən araşdırma tələb edir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək vacibdir ki, XX əsrin sonu və XXI əsrin başlanğıcında dünyada baş verən dərin dəyişikliklər beynəlxalq əmək miqrasiyasının fəallaşmasına səbəb olmuşdur. Hazırda əhalinin beynəlxalq miqrasiyası ölkənin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqla, bütövlükdə demoqrafik proseslərə ciddi təsir göstərir. İnsan resurslarının dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında əsas həlledici mənbəyə çevrilməsi miqrasiya proseslərinin öyrənilməsi zəruriliyini daha da artırır. Digər tərəfdən, müxtəlif elmi məktəblərin getdikcə daha çox nümayəndələri belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, milli iqtisadiyyatın və demoqrafik proseslərin inkişafında miqrasiyanın rolu artsa da, mövcud tədqiqat üsulları, hələ ki, tədqiqatçıları tam həcmdə qane etmir, və bu zaman meydana çıxan çoxsaylı problemləri lazımi şəkildə həll etməyə imkan vermir. Odur ki, həm dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində, həm də Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin inkişaf xüsusiyyətlərinin, perspektivlərinin, xüsusilə də onların iqtisadi-demoqrafik aspektlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələlərin araşdırılması zəruri hesab olunur.

Müasir şəraitdə qloballaşma kontekstində əmək miqrasiyası meyillərinin tədqiqinə, Azərbaycanın dünyadakı miqrasiya proseslərində iştirakının araşdırılmasına, respublikada iqtisadi və qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsinə, onun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına və demoqrafik vəziyyətinə təsirinin qiymətlən-

dirilməsinə çox vacib tələbat yaranmışdır. Eyni zamanda, əhali miqrasiyasının Azərbaycanda məşğulluq səviyyəsinə təsiri istiqamətlərini aşkara çıxarmaqla, onun yaxşılaşdırılması yollarını əsaslandırmaq, eləcə də Azərbaycanın inkişafında dəyişən daxili və xarici şərait nəzərə alınmaqla miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi üzrə səmərəli tədbirlərin işlənilib hazırlanması əsasında miqrasiya siyasətində dəyişikliklər aparmaq tələb olunur.

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı həm də onunla müəyyən olunur ki, müasir mərhələdə donor ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında uzunmüddətli xarakter alan əmək miqrasiyası daha fəal rol oynamaqla yanaşı, əmək miqrantlarının pul köçürmələri resipiyent ölkələrin iqtisadi inkişafının stabilləşdirici amilinə çevrilir. Özündə xeyli investisiya potensialını ehtiva edən pul köçürmələri axınlarının getdikcə artan əhəmiyyəti bu vəsaitlərin iqtisadiyyata cəlb olunması imkanlarının nəzəri-metodoloji cəhətdən dərk olunması zəruriliyini şərtləndirir.

Beləliklə, miqrasiya proseslərinin fəallığının artması nəzəri, metodoloji və praktiki problemlərin geniş dairəsinin həlli zərurətini şərtləndirir və bu proseslərin iqtisadi-demoqrafik aspektlərinin tədqiqinə yaranan tələbatı aktuallaşdırır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Hazırkı dövrdə miqrasiya prosesləri həm yerli, həm də xarici müəlliflərin işlərində öz geniş əksini tapmışdır. Bu mövzuda 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərdə və xüsusilə də son 15-20 il ərzində miqrasiya prosesləri üzrə nəşrlərin kəskin artımı və araşdırma meyilləri diqqəti cəlb edir.

Əsərləri bizim apardığımız tədqiqatın nəzəri əsasını təşkil edən yerli alimlər sırasında xüsusilə A.K.Allahverənovu, V.M.Arzumanlı, Ş.Y.Göyçayskini, X.C.İbrahimi, E.R.Mehrəliyevi, E.N.Məmmədovu, K.S.Məmmədovu, R.Ş.Muradovu, Ş.M.Muradovu, M.Ə.Sərdarovu və başqalarını göstərmək olar.

Bütövlükdə işin metodoloji və nəzəri əsasını təkcə Azərbaycan alimlərinin deyil, həm də xarici ölkə alimlərinin miqrasiya, iqtisadi nəzəriyyə və demoqrafiya sahəsindəki tədqiqatları təşkil edir. Onların arasında ilk növbədə N.Barinova, V.Boninq, J.Borjas, Q.Veçkanov (əmək miqrasiyası), C.Bhaqvati, D.Koleman, O.İkonnikov, T.İvanova (qeyri-leqal, tranzit miqrasiya) L.Ledeneva, İ.Malaxa (“beyin axını”), A.Zlotnik, M.Krits, O.Stark (miqrasiya sistemləri), D.Salt, V.Volox, A.Yaqodin (miqrasiya siyasəti), O.Zaxarova, A.Zolberq kimi alimləri qeyd etmək olar.

Göstərilən problemlə bağlı respublikamızda aparılan tədqiqatları yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, göstərmək lazımdır ki, son 20 ildən artıq müddətdə erməni işğalçılarının Azərbaycan torpaqlarına təcavüzü nəticəsində ölkəmizdə məcburi miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi bir sıra iqtisadi-demoqrafik problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda, son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması, sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunan yüksək nəticələr ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından miqrasiya proseslərinin iqtisadi-demoqrafik problemlərinin mövcud reallıqlara uyğun dərk edilməsini, nəzəri-metodoloji və praktiki baxımdan kompleks qiymətləndirilməsini tələb edir.

Beləliklə, islahatlar dövrünü yaşayan Azərbaycan üçün göstərilən problemlərin prinsiplial əhəmiyyəti və yeniliyi, miqrasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin kifayət qədər tədqiq olunmaması, bu problemlərin bir çox aspektinin diskussiya xarakteri daşması dissertasiya işinin mövzusunun, məqsəd və basılıca vəzifələrinin seçimini müəyyən etdi.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin iqtisadi-demoqrafik aspektlərinin tədqiqi və bunun əsasında dövlətin miqrasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər və tövsiyələr işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- miqrasiyanın mahiyyətini və məzmununu, onun iqtisadi-demoqrafik aspektlərini tədqiq etmək;
- miqrasiya proseslərinin növlərini, strukturunu və əsas istiqamətlərini tədqiq etməklə zəruri və məntiqi elmi ümumiləşdirmələr aparmaq;
- miqrasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin yerli və xarici təcrübəsini öyrənmək və müasir şəraitə uyğun miqrasiya siyasətinin reallaşdırılması istiqamətlərini və mexanizmlərini əsaslandırmaq;
- bazar iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində əhali miqrasiyasının əsas cəhətlərini və istiqamətlərini ölkənin iqtisadi perspektivləri baxımından təhlil etmək və dəyərləndirmək;
- əhali miqrasiyasına təsir edən amilləri aşkara çıxarmaq və qiymətləndirmək;
- Azərbaycanda baş verən əhali miqrasiyasını təhlil etmək və onun

demoqrafik nəticələrini aşkara çıxararaq qiymətləndirmək;

- miqrasiya proseslərinin sosial-iqtisadi inkişafa və demoqrafik vəziyyətə təsirini qiymətləndirmək;
- əhali miqrasiyasının Azərbaycanda məşğulluq səviyyəsinə təsirini qiymətləndirməklə onun bu sahədə təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək;

- Azərbaycan və onun regionlarında miqrasiya problemlərinin effektiv həllini həyata keçirməyə imkan verən kompleks tədbirlər sistemini işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri, miqrasiyanın sosial-iqtisadi və demoqrafik nəticələri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanda miqrasiya prosesləri seçilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsasını demoqrafiya, miqrasiya və miqrasiya siyasəti məsələləri üzrə yerli və xarici alimlərin əsərləri təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamlarının, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarının, hökumət qərarlarının və miqrasiya məsələlərini tənzimləyən digər normativ aktların istifadəsi mühüm metodoloji əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiya işi miqrasiya problemlərinə və dövlət miqrasiya siyasətinə həsr olunmuş müasir tədqiqat materiallarına, məqalələrə və elmi-praktiki konfransların materiallarına əsaslanır.

Tədqiqat prosesində təhlil, müqayisə, statistik qruplaşma, müşahidə, kompleks və sistemli təhlil, statistik məlumatların ekspert qiymətləndirilməsi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliklərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- miqrasiya və onun iqtisadi-demoqrafik aspektləri arasında funksional bağlılığın təhlilinə əsas nəzəri-metodoloji yanaşmalar tətbiq edilərək ümumiləşdirilmiş və onlara dair müəllif mövqeyi bildirilmişdir;
- miqrasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi sahəsində mövcud nəzəriyyə və konsepsiyalarda irəli sürülmüş müddəalardan, eləcə də dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə imkanları qiymətləndirilmişdir;
- müasir inkişaf mərhələsində əhali miqrasiyasının əsas xüsusiyyətləri ölkənin iqtisadi inkişaf perspektivləri baxımından təhlil olunaraq aşkara çıxarılmışdır;

- Azərbaycanda baş verən əhali miqrasiyasının təhlil edilməsi, ona təsir edən amillərin və demoqrafik nəticələrin aşkara çıxarılaraq qiymətləndirilməsi əsasında yeni iqtisadi şəraitə uyğun miqrasiya siyasətinin reallaşdırılması istiqamətləri və mexanizmləri əsaslandırılmışdır;

- miqrasiya proseslərinin sosial-iqtisadi inkişafa və demoqrafik vəziyyətə təsiri qiymətləndirilməklə, onların doğurduğu problemlərin aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir;

- əhali miqrasiyasının Azərbaycanda məşğulluq səviyyəsinə təsiri istiqamətləri müəyyən edilmiş və yeni miqrasiya siyasəti modelinin formalaşmasının vacib istiqamətləri işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuələrindən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin statistik və hesabat materiallarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti səmərəli sosial, demoqrafik və miqrasiya siyasətləri haqqında, onların perspektivdə reallaşdırılması barədə nəzəri-metodik təsəvvürlərin formalaşması və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, işdə əsaslandırılmış əməli təkliflər dövlətin miqrasiya siyasəti mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması sahəsində təşkilati-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edə bilər.

Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Respublikasında miqrasiyanın tənzimlənməsi, əsasən də miqrasiyanın inkişafa təsirinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir və regionda miqrasiyaya təsir edən amillər nəzərə alınmaqla ölkəmizin miqrasiya sahəsində qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin nəticələri tədris prosesində, o cümlədən, əmək, demoqrafik, miqrasiya proseslərinin öyrənilməsinə nəzərdə tutan ixtisasların respublikanın ali məktəblərində tədrisi zamanı maraq doğura bilər.

Dissertasiya işinin aprobeşiyası və nəticələrinin tətbiqi. Müəllifin əldə etdiyi əsas müddəalar və nəticələr məruzələr və çıxışlar şəklində beynəlxalq və respublika elmi-praktiki konfranslarda müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində alınmış əsas nəticələr və təkliflər "Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinə" təqdim edilmiş və tətbiq edilməsi haqqında arayış (15.10.2014-dən №1356) qeydə alınmışdır.

Dissertasiyanın nəticələri 6,3 çap vərəqi həcmində nəşr edilmiş 7 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 3 sxem, 21 cədvəl və 2 şəkil ilə birlikdə 148 səhifədir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş

I Fəsil. Miqrasiya və onun tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Miqrasiya prosesinin sosial-iqtisadi mahiyyəti, onun növləri və amilləri

1.2. Miqrasiya proseslərinin iqtisadi-demoqrafik aspektlərinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji məsələləri

1.3. Miqrasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin konseptual-hüquqi əsasları

II Fəsil. Azərbaycanda əhali miqrasiyası və onun sosial-iqtisadi nəticələri

2.1. Azərbaycan Respublikasında əhali miqrasiyasının əsas cəhətləri və istiqamətləri

2.2. Əhali miqrasiyasına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi

2.3. Azərbaycan Respublikada əhali miqrasiyası və onun demoqrafik nəticələri

III Fəsil. Azərbaycanda əhali miqrasiyası proseslərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Azərbaycanda miqrasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.2. Demoqrafik proseslərə əhali miqrasiyasının mənfi təsirinin aradan qaldırılmasına dair tövsiyələrin işlənib hazırlanması

3.3. Əhalinin məşğulluq sahəsində dövlətin miqrasiya siyasəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Miqrasiya prosesi və onun iqtisadi-demoqrafik aspektlərinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi

Miqrasiya prosesləri hər bir ölkənin üzləşdiyi çox şaxəli və mürəkkəb hadisə kimi olduqca müxtəlif aspektlərə malikdir. Məhz bu baxımdan sözügedən problemin nəzəri-metodoloji təhlili, miqrasiya kateqoriyasının dəqiqləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Əhali miqrasiyası özündə sosial-iqtisadi hadisələri ehtiva etməklə yanaşı, cəmiyyətin təsərrüfat və sosial-siyasi həyatının müxtəlif tərəfləri ilə, o cümlədən onun dəyişiklikləri üzrə yaranmış tendensiyalarla bağlıdır. Miqrasiya sahəsi üzrə aparılmış tədqiqatlar ona iki aspektdən baxılmasını zəruri edir. Birinci halda, miqrasiya ərazi yerdəyişməsinin başa çatması kimi qəbul olunur. Bu zaman müvafiq miqrasiya məskunlaşma proseslərini əhatə etməklə, daimi yaşayış yerini yerdəyişməsi ilə bağlı olur. İkinci halda, miqrasiya prosesini əhali məskunlaşması kimi də qəbul etmək mümkündür.

Əhali miqrasiyası proseslərinin özü nəticəliliyinə görə, eləcə də sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə də fərqlənir. Məhz bu baxımdan miqrasiya proseslərinə dörd yanaşma tipini fərqləndirirlər. Ölkənin sosial-iqtisadi dinamikasında mövcud özünəməxsusluğun və miqrasiya proseslərinin tədqiqi müəyyən metodologiyanın işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Bu metodologiya bir tərəfdən, miqrasiya axınlarının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla milli təsərrüfatın strukturlaşma cəhətlərini müəyyən etməyə, digər tərəfdən, mövcud təşkilətmə mexanizmlərini müəyyən sosial-iqtisadi və demoqrafik şərtlərlə əlaqələndirməklə onların spesifik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan yaradır. O, milli təsərrüfatın sosial-iqtisadi proseslərin gedişatına gizli şəkildə təsir göstərən strukturyaradıcı amillərin qanunauyğun təsirlə bağlı inkişafı aspektlərinə əsaslanmalıdır.

Aparığımız tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi ədəbiyyatda əhalinin miqrasiyası və ölkənin iqtisadi inkişafının qarşılıqlı təsirinin əsas aspektləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Miqrasiya və makroiqtisadi proseslər: miqrasiyanın və ümumdaxili məhsulun artımının, əmək haqqının, inflyasiya proseslərinin, investisiya fəallığının, əmtəyə tələb səviyyəsinin, yığılan vergilərin qarşılıqlı əlaqəsi, digər makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsi; miqrantların

pul köçürmələrinin ölkənin tədiyə balansına təsiri;

2. Miqrasiya və əmək bazarı: miqrasiya proseslərinin işsizliyin səviyyəsinə, işçi qüvvəsinin tələb və təklifinə, yerli əhali və miqrantlar arasında iş yeri uğrunda rəqabətə təsiri;

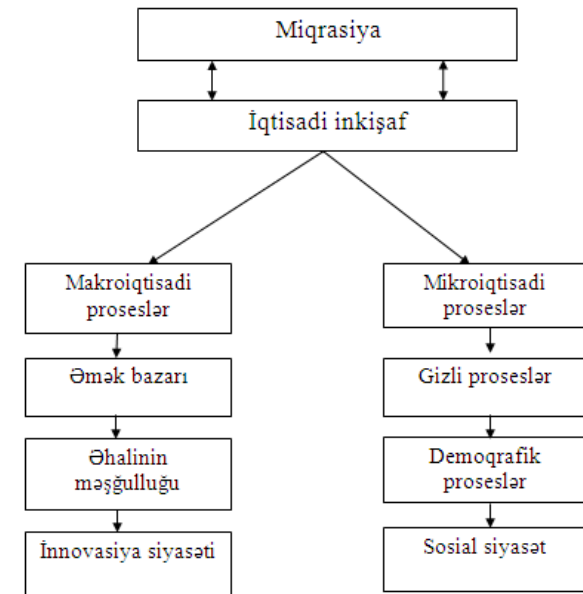
3. Miqrasiya və əhalinin məşğulluğu: əhalinin məşğulluğu sferasında struktur dəyişiklikləri (ixtisas üzrə, iqtisadiyyatın sahələri üzrə), miqrasiyanın əmək resurslarının sayına təsiri;

4. Miqrasiya və mikroiqtisadi proseslər: əmək səfərlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi; miqrasiya proseslərinin ev təsərrüfatlarının həyat səviyyəsinə təsiri;

5. Miqrasiya və gizli proseslər: miqrasiyanın kölgə iqtisadiyyatına, qeyri-qanuni məşğulluq həcmələrinə təsiri;

6. Miqrasiya və sosial siyasət: miqrantların qəbuluna və sosial adaptasiyasına xərclər, onların sosial təminatı, əlavə infrastrukturun yaradılması, pensiya sistemlərinin islahatlaşdırılmasında miqrasiyanın rolu.

Hesab edirik ki, yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, miqrasiyanın demoqrafik proseslər və innovasiya siyasəti ilə qarşılıqlı əlaqələrini də buraya daxil etmək lazımdır. Bütün bunları nəzərə almaqla, miqrasiyanın ölkənin iqtisadi inkişafının əsas aspektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi aşağıdakı kimi olacaqdır (Şəkil 1).

Şəkil 1. Əhalinin miqrasiyası ilə iqtisadi inkişafın qarşılıqlı təsirinin əsas aspektləri

Əhalinin miqrasiyasına münasibətdə iqtisadi səmərəlilik miqrasiya siyasətinin aparılmasına dövlət xərcləri ilə sosial-iqtisadi faydaların bu və ya digər formada müqayisəsini özündə ehtiva edir.

Tədqiqat prosesində işçi qüvvəsini ixrac və idxal edən ölkələr üçün miqrasiyanın mümkün sosial-iqtisadi nəticələrini qiymətləndirmək zərurətinin yaranması qənaətinə gəlinmişdir. Hesab edirik ki, işçi qüvvəsini ixrac edən ölkələr üçün əhalinin beynəlxalq miqrasiyasından iqtisadi effekt ümumi şəkildə 1 saylı cədvəldə göstərilən göstəricilərdən formalaşır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

İşçi qüvvəsini ixrac edən ölkələr üçün miqrasiyanın mümkün sosial-iqtisadi nəticələri

Müsbət	Mənfi
1. İşçilər tərəfindən yeni ixtisasın əldə olunması, insan kapitalının inkişafı, işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi	1. Əmək bazarında daha çox tələb olunan peşələr üzrə tələb və təklif arasında disbalansın artımı
2. Ölkənin tədiyə balansının gəlir hissəsinin doldurulması	2. Beyin axınları, ən yaxşı mütəxəssislərin itirilməsi
3. Daxili əmək bazarında gərginliyin zəiflədilməsi, işsizliyin ümumi səviyyəsinin aşağı salınması, məşğulluq xidməti tərəfindən əlavə iş yerlərinin yaradılmasına və işsizlik üzrə yardımların ödənişinə qənaət	3. Müvəqqəti əmək miqrasiyasının emiqrasiyaya çevrilməsi
4. Əhalinin əmanətlərinin artımı, ölkənin investisiya resurslarının formalaşması	4. Demografik proseslərin pisləşməsi: təxirə salınmış doğumlar, ailədən ayırma, sağlamlığı pisləşdirən pis əmək şəraiti
5. Miqrantların köçürmələrini alan ev təsərrüfatları tərəfindən əlavə istehlak malları hesabına multiplikativ effekt və dolayısı vergi ödənişlərinin artırılması	

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Miqrasiya proseslərinin inkişafı, eləcə də onlardan alınan iqtisadi effekti müxtəlif vaxt dövrlərində, yəni qısa, orta və uzunmüddətli

dövlərdə qiymətləndirmək vacibdir və həmin müvafiq dövrlərdəki eyni axınlar müxtəlif nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Xarici işçi qüvvəsini qəbul edən ölkələr üçün beynəlxalq miqrasiyadan iqtisadi effekt isə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

İşçi qüvvəsi idxal edən ölkələr üçün miqrasiyanın mümkün sosial-iqtisadi nəticələri

Müsbət	Mənfi
1. Öz əhalisinin qaçdığı boş iş yerlərinin doldurulması hesabına əmək əlavələri sferasının genişlənməsi. Bazarın işçi qüvvəsinə tələbatının zəruri ixtisaslarla ödənilməsi	1. Daha ucuz işçi qüvvəsinin istifadəsi nəticəsində əməyə qənaət edən texnologiyaların mühasirəsi
2. Xarici işçi qüvvəsinin daha aşağı qiymət ilə bağlı istehsal xərclərini aşağı salmaq səbəbindən ölkənin istehsal etdiyi əmtələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsi	2. İşçi qüvvəsinin daxili bazarında vəziyyətin mürəkkəbləşməsi, iş yeri uğrunda rəqabətin güclənməsi. Yerli işçilərin əmək haqqının aşağı salınması
3. İstehsalın artımı və əlavə məşğulluğun stimullaşdırılması hesabına multiplikativ effekt	3. Miqrantlar tərəfindən gəlirlər şəklində alınan ölkələrdən pul vəsaitlərinin çıxması
4. Təhsil və ixtisaslı işçilərin peşəkar hazırlanmasına xərclərə qənaət	4. Ayırı-ayrı iş növlərinə münasibətdə xarici işçi qüvvəsindən asılılıq
5. Yerli işçilərin şaquli səfərbərliyinin stimullaşdırılması	5. "Kölgə iqtisadiyyatı"nın korrupsiyanın inkişafı üçün əlavə şərtlərin meydana çıxması
6. Xarici investisiyaların cəlb olunması və yeni texnologiyaların tətbiqi üçün ilkin zəminin yaradılması	6. Miqrantlar üçün tədris edilən adaptasiya olunan dil, sosial proqramlara məsrəflər

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Onu da qeyd etmək ki, miqrasiya prosesi təkcə əhalinin sayı ilə əlaqələndirilmir, eyni zamanda burada iqtisadi amillər də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, iki region arasında coxsaylı iqtisadi amillər eyni olduğundan, kapital qoyuluşunun həcmi miqrasiya prosesi üçün həlledici rol oynayır. Lakin hökm etmək olmaz ki, kapital qoyuluşunun iri həcmi miqrasiyanın əsas amilinə çevrilsin. Belə ki, yeni salınan yaşayış məntəqələrində kapital qoyuluşunun əsas hissəsi istehsala sərf olundu-

ğuna görə xidmət sahəsi kifayət qədər zəif də ola bilər.

Başqa bir tərəfdən, kapital qoyuluşu sırf iqtisadi faktor olmayıb, onun səviyyəsi hətta sosial-psixoloji şəraiti tənzimləyə də bilər. Belə olan halda miqrasiya prosesi, qeyri-iqtisadi faktorların da təsiri altına düşür. Dostluq və qohumluq əlaqələri, digərləri ilə bəhs etmə və s. belə faktorlardandır. Lakin bu faktorları miqrasiyanın riyazi modelində aşkar şəkildə nəzərə almaq mümkün olmadığından, əhali sayının və miqrasiya axınının intensivli parametrlərində də bu və ya digər dərəcədə nəzərə alınması vacibdir.

Hazırda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi metodlarının seçilməsi zamanı müxtəlif konseptual yanaşmalardan istifadə etmək tələb olunur. Belə ki, fəal tənzimləmə konsepsiyaları çərçivəsində dövlətin miqrasiya prosesinə müdaxiləsinin vacibliyinə diqqət yetirilir. Bu zaman xüsusi rol müdaxiləsinin hüquqi mexanizmlərinə məxsusdur ki, bunlar da dövlətlərdaxili və beynəlxalq hüquqi aktların uzlaşdırılmasına və miqrantların qayıtmasını tənzimləyən və ya stimullaşdıran razılaşmalara əsaslanır. Alternativ müdaxilə etmək konsepsiyası ondan irəli gəlir ki, yüksək ixtisaslı kadrların miqrasiyasının və emiqrasiyasının dövlət tənzimlənməsi inteqrasiya olunan dünyada insana azad yer-dəyişmənin ayrılmaz hüququ ilə bir araya sığmır. Nəhayət, perspektivə yönəldilmiş konsepsiyalarda dövlət tədbirlərinin köməyilə miqrasiyanın tənzimlənməsi problemlərini mərhələli həll etmək mümkün olur. Həmin tədbirlər şəxsiyyət və ölkələrin maraqları gözlənilməklə beynəlxalq hüquq normalarından irəli gələrək emiqrantların mənşəyinə uyğun həyata keçirilir.

Əhalinin miqrasiyasının tənzimlənməsi üçün iqtisadi, inzibati, sosial-psixoloji və operativ metodlardan istifadə edilə bilər. Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələri milli maraqların qorunmasının, eləcə də ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının aktual məsələlərinin həllinin zəruriliyini nəzərə alaraq beynəlxalq miqrantların axınlarını tənzimləyirlər. Bu zaman inzibati, təşkilati-hüquqi və iqtisadi tədbirlərdən ibarət mürəkkəb sistem tətbiq edir və öz ərazilərinə xarici işçilərin daxil olmasını məhdudlaşdırırlar.

Tədqiqat prosesində təşkilati-hüquqi tədbirlərin 2 blokdən ibarət təşkil olunması məqsədəuyğun sayılır: 1) təşkilati-institusional təminat; 2) normativ-hüquqi tənzimləyicilər. Təşkilati-institusional təminata ixtisaslaşmış dövlət institutları, miqrantın, işəgötürənin və müvəkkil dövlət orqanlarının qarşılıqlı təsirinə prosedur normaları və ikitərəfli və çox-

tərəfli beynəlxalq müqavilələr daxildir. Normativ-hüquqi tənzimləyicilərə isə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) Xarici işçi qüvvələrə keyfiyyət tələbləri;
- 2) Birbaşa kvotalaşdırma; a) vahid; b) diferensiallaşdırılmış; c) ümumi sayda xarici işçi qüvvələrinin payı; d) müəssisələrdə xarici və yerli kadrlar arasında nisbət.
- 3) Müvəqqəti məhdudiyətlər
- 4) Sektorial(peşə-sahəvi) prioritetlər və məhdudiyətlər: aşkar və dolayı.
- 5) Milli –coğrafi prioritetlər.
- 6) “Gizli” tənzimləyicilər(məhdudiyətlər).

İqtisadi meyarlar əsasında dolayı tənzimlənmənin əsas elementləri aşağıdakılardır: firmanın (hüquqi şəxslərin) gəlirlərinin maliyyə normativləri; fiziki şəxslər: investorlar, digər kateqoriyalar, adi əmək miqrantları.

Inzibati tədbirlər sırasına aşağıdakıları daxil etmək məqsədə uyğun sayılmışdır:

- 1) Qeyri-leqal girişin kəsilməsi.
- 2) Əmək miqrantlarının renatriasiyası: a) maddi kompensasiya; v) peşə hazırlığı; c) ixracatçı regionlara iqtisadi kömək.
- 3) Nisbi sanksiyalar sistemi: a) qeyri-qanuni miqrantlar; v) qeyri-leqal vasitəçilər; c) işə götürənlər.

Hazırda əhalinin miqrasiyası üzərində nəzarətin effektivliyi qanuni miqrant və daimi əhalinin maraqları baxımından miqrasiya şəraitinin inkişafında neqativ meyillərə fəal əks- təsir mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əmək miqrasiyası sahəsində sosial-iqtisadi inkişafa əlverişli şərait yaratmaq üçün aşağıdakı əsas məsələlər həll olunmalıdır:

1. Səlahiyyətlərinə xarici əmək miqrasiyasının tənzimlənməsi və aralarında əlaqələndirmə və qarşılıqlı təsirin gücləndirilməsi ilə bağlı məsələlərin daxil olduğu dövlət orqanlarının funksiyalarının dəqiq bölüşdürülməsi və uzunmüddətli möhkəmləndirilməsi.

2. Daha çox ölkədəki həyata adaptasiya olunmuş, hər şeydən əvvəl, MDB ölkələrindən xarici işçi qüvvəsinin cəlb olunmasına yönəldilmiş siyasətin aparılması; öz iqtisadi və hərbi-siyasi maraqlarına xələl gətirmədən yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və beynəlxalq əmək bazarına diferensiasiya olunmuş inteqrasiyanın qorunub saxlanması.

3. Xarici əmək miqrasiyası məsələləri üzrə əhalinin məlumatlandırılması sisteminin yaradılması.

Respublikamızda milli maraqlarımızın qorunmasının, eləcə də ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının aktual məsələlərinin həllinin zəruriliyini nəzərə alaraq beynəlxalq miqrantların axınlarını tənzimlənməsinə daim ehtiyac hiss olunur. Odur ki, dövlət səviyyəsində inzibati, təşkilati-hüquqi, iqtisadi, sosial tədbirlərdən ibarət mürəkkəb sistem yaradılmasına və tətbiqinə ehtiyac vardır. Hesab edirik ki, bu, ölkəmizin ərazisinə xarici işçilərin daxil olmasını lazımi qədər məhdudlaşdıracaqdır.

İnzibati tədbirlər dövlətin aidiyyəti orqanlarının səlahiyyətində olmaqla onların fəaliyyətlərində uzlaşdırılmaqla həyata keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikası müharibə şəraitində olduğuna görə, həmin tədbirlər daha da sərtləşdirilməlidir. Burada əsas tədbirlər sırasına qeyri-leqal girişin kəsilməsini, əmək miqrantlarının renatriyasını (maddi kompensasiya; peşə hazırlığı; ixracatçı regionlara iqtisadi kömək), nisbi sanksiyalar sistemini (qeyri-qanuni miqrantlar; qeyri-leqal vasitəçilər; işə götürənlər) aid etmək olar.

2. Azərbaycanda əhali miqrasiyasının formalaşması xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi

Əhalinin miqrasiya prosesləri sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amillərindən hesab olunur. Bütün postsovet məkanında olduğu kimi, Azərbaycanda da miqrasiya proseslərində minlərlə əhalinin iştirak etməsi müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, miqrasiya proseslərinə hər bir ölkənin sosial-iqtisadi və demoqrafik inkişaf xüsusiyyətlərinə təsir etməsini mütləq hal kimi dəyərləndirmək zəruridir.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızda sosial-iqtisadi (o cümlədən demoqrafik) baxımdan əhalinin miqrasiya prosesinin müxtəlif istiqamətləri nəzərə çarpmağa başlamışdır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: müstəqilliyimizin ilk illərində baş verən müharibə nəticəsində yerli əhalinin mərkəzi və regional şəhərlərə yerləşdirilməsi; regionlarda ağır sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı olaraq vətəndaşların kənd yerlərindən mərkəzi şəhərlərə, o cümlədən qonşu dövlətlərə getməsi; şəhər əhalisinin artması nəticəsində yeni-yeni yaşayış məskənlərinin formalaşması və s. Sonuncu iki hal XX əsr ərzində daha səciyyəvi xarakter daşımışdır. Ümumiyyətlə, qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, miqrasiya proseslərində iştirak edən əhalinin 85-90 faizi yüksək ixtisaslı, əmək qabiliyyətli vətəndaşlardan təşkil olunmuşdur. Bu baxımdan miqrasiya prosesində iştirak edən vətəndaşların əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalına tə-

siri böyükdür. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının son illər üzrə, ölkələrarası miqrasiyasının dəyişilmə dinamikasında ciddi dəyişikliklərin baş verdiyini nəzərə almaq lazımdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

2001-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında əhalinin miqrasiya prosesinin dəyişilmə dinamikası (min nəfər)

İllər	Miqrasiya hesabına əhalinin artımı (+) və azalması (-)	
	Cəmi	İllər üzrə orta hesabla
2001-2005	-10,4	-2,08
2006-2010	+1,9	+0,38
2011-2015	+8,2	+1,64

Mənbə: AR DSK "Azərbaycanın Demoqrafik Göstəriciləri" Statistik məcmuə, 2016, Bakı, 2016; s.448.

2011-2015-ci illərdə isə ölkə üzrə əhalinin, o cümlədən miqrasiya prosesləri üzrə iştirakında 8,2 min nəfər artım prosesi qeydə alınmışdır ki, bu, son illər üzrə orta hesabla 1,64 min nəfər artım deməkdir. Son illər ərzində (2001-2015-ci illərdə) miqrasiya sahəsində azalma tendensiyasının əsas səbəbi ölkədə ixtisaslı və müxtəlif sahələr üzrə peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması, ölkədaxili tələbatın artıqlaması ilə ödənməsi, eləcə də regional dövlətlərin əmək bazarında onlara tələbatın artması və s. ilə bağlı olmuşdur. Konkret olaraq 2008-2010-cu illərdə əhali miqrasiyasının ölkə üzrə artımının əsas səbəbi isə ölkəmizdə postsovet məkanı ölkələri arasında ən yüksək dinamik iqtisadi artım tempinə malik olması, eləcə də beynəlxalq layihələrin reallaşdırılması, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi, investorların ölkəmizə marağının artması ilə bağlı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda miqrasiya qalığının dəyişilmə dinamikasında da ciddi dəyişmə tendensiyaları müşahidə olunmuşdur. Məsələn, 2005-2015-ci illər üzrə miqrasiya fərqi (o cümlədən, şəhər və kənd yeri üzrə) baxsaq, bunu daha əyani şəkildə görmək mümkündür (cədvəl 4).

Cədvəl 4

2005-2015-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin beynəlxalq miqrasiya sahəsində qeydə alınmış dinamikası

İllər	Miqrasiya dinamikası	O cümlədən	
		Şəhər yerində	Kənd yerində
2005	-0,9	-0,6	-0,3

2006	-0,4	-1,9	1,5
2007	1,1	1,4	0,3

cədvəl 4-ün ardı

2008	1,1	0,5	0,6
2009	0,9	0,1	0,8
2010	1,4	1,2	0,2
2011	1,7	2,0	-0,3
2012	2,0	1,8	0,2
2013	2,3	1,2	1,1
2014	1,1	0,6	0,5
2015	1,1	0,6	0,5

Mənbə: AR DSK "Azərbaycanın Demografik Göstəriciləri" Statistik məcmuə, 2016, Bakı, 2016; s.448.

Cədvəldəki məlumatlardan görüldüyü kimi, 2005-ci ildən 2008-ci ilə qədər Azərbaycanda əhalinin mirasiyasının dinamikasına nəzər yetirsək, görürük ki, ümumən miqrasiyanın azalması müşahidə olunsada, bu, özünü daha çox şəhər yerində göstərmişdir. Belə ki, bütövlükdə respublika üzrə miqrasiyanın dinamikasında 2,4 min nəfər azalma baş vermişdir ki, bunun da 3,9 min nəfəri şəhərlərin payına, 1,5 min nəfəri isə kəndlərin payına düşür. Hətta 2006, 2007,-ci illərdə ümumən respublika üzrə mirasiyasının dinamikasında azalma müşahidə olunsada, kənd yerlərində bu, artma prosesi ilə səciyyələnmişdir. 2008-ci ildən etibarən Azərbaycanda əhalinin beynəlxalq mirasiyası istiqamətində artım prosesi baş vermişdir ki, bunun da daha çox hissəsi şəhərlərin hesabına baş vermişdir. Hətta 2011-ci ildə kənd yerində mirasiyasının dinamikasında azalma (-0,3 min nəfər) müşahidə olunmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikadan gedən və gələnlər arasında əmək qabiliyyətli yaşdan aşağı və yuxarı olanların xüsusi payı yüksəkdir. Bu prosesləri onunla əsaslandırmaq mümkündür ki, ölkəni tərk edənlərin əksər hissəsi inkişaf etmiş, sosial-iqtisadi cəhətdən daha yüksək ölkələrə miqrasiya edirlər. Ümumiyyətlə, statistik məlumatların təhlilindən aydın olur ki, ölkəni tərk edənlərin ümumi siyahısında qadın vətəndaşların faizlə payının həm əmək qabiliyyətli uşaqlardan aşağı və yuxarı olanların strukturunda üstün olması prosesi müşahidə olunmuşdur. Prosesin özü bir sıra ciddi səbəblərlə bağlıdır ki, onlara da, əsasən, qadın əməyinin tətbiqi üçün əlverişli və çoxsaylı iş yerlərinin qeyri-

mövcudluğu, əmək haqqının kifayət qədər yüksək olmaması, başqa ölkələrə işləməyə, yüksək ali təhsil, tibbi-müalicə almağa və s. aid etmək mümkündür.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq müstəqillik əldə etdikdən sonra keçən dövrlər ərzində ölkəmiz miqrasiya sahəsində tam müstəqil siyasət həyata keçirməyə başlamışdır. Müasir qloballaşma və dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya şəraitində ölkə vətəndaşlarımızın rəsmi qaydalara uyğun olaraq dünyanın istənilən ölkəsində yaşamaq, işləmək, təhsil, tibb xidməti almaq hüququ vardır. Məhz buna görə də bu proseslərin baş verməsi, dünya təcrübəsinə əsaslanaraq demək olar ki, məqsəddüyük hesab olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, postsovet məkanının ölkələri (o cümlədən Azərbaycan) hal-hazırda beyin axınının qarşısının alınması yönündə ciddi işlər görürlər. Məhz buna görə də hazırda görülən tədbirlər bu istiqamətlidir.

Bütövlükdə əhalinin miqrasiya prosesləri zamanı baş verən kortəbiiyin azaldılması və işə mütəşəkkillik xarakteri verilməsi, əhali miqrasiyasının tənzimləməsi məqsədilə bir sıra tədbirlərin işlənib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Miqrasiya proseslərinin idarə olunmasının daha da təkmilləşdirilməsi. Bu tədbirlər sırasına aşağıdakılar aid edilir:

- miqrasiya sahəsində statistikanın və digər məlumatların (məsələn, sosioloji tədqiqatların nəticələrinin) toplanması və təhlili;

- aparılmış təhlil nəticəsində mövcud qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması;

- hazırlanmış təkliflərin qanunvericilik şəklində qəbul edilməsi;

- yeni qanunvericiliyin tətbiqi üzrə zəruri alt normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması;

- miqrasiya qanunvericiliyinin tətbiqini həyata keçirərək struktur qurumların yaradılması və yaxud mövcud qurumların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.

2) Miqrasiya proseslərinin statistik-hesabat materiallarının keyfiyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- ölkədə miqrasiya edən əhalinin sayının yaş-cins quruluşunun və milli tərkibinin diqqətlə araşdırılması;

- hər bir rayonun ərazisində miqrasiya edən əhalinin dəqiq uçotunun aparılması;

- miqrasiya edən əhalinin yaş-cins tərkibinin, təhsil səviyyəsinin,

peşəsinin dəqiq müəyyən edilməsi.

3) Miqrasiya edən əhalinin tərkibi və xarakterik cəhətləri nəzərə alınmaqla, həmin ərazilərdə zəruri istehsal obyektlərinin yaradılması.

4) Miqrasiya edən əhalinin sosial müdafiəsinin daha da təkmilləşdirilməsi.

5) Ayrı-ayrı ərazilərdə bütövlükdə əhalinin, o cümlədən gənclərin yaşayış mənzilləri və işlə təmin edilməsinə dövlət səviyyəsində qayğı göstərilməsi.

6) Kənd yerlərində zəruri sosial-iqtisadi şərait yaratmaqla, gənclərin şəhərə axınının qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

7) Xarici şirkətlərlə müqavilə zamanı yerli əhalinin işlə təmin olunmasının, istehsal olunmuş məhsulun respublika ərazisində reallaşma payının müəyyən edilməsinin ümumi iqtisadi mənfəə baxımından qiymətləndirilməsi.

8) Xarici vətəndaşların istehlak bazarında yerli əhali ilə eyni şəraitdə olmasının təmin edilməsi üçün tədbirlər hazırlanması.

9) Eyni şəraitdə işləyən xarici və Azərbaycan vətəndaşlarının əmək haqqında olan fərqlərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin keçirilməsi.

3. Əhali miqrasiyasının formalaşması amilləri və onun demografik nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Respublikamız dünya səviyyəsində daxili miqrantların daha çox məskunlaşdığı ölkə kimi seçilir. Beynəlxalq səviyyədə götürüldükdə miqrantların 95 faizdən çoxu digər ölkə vətəndaşları olduğu halda, respublikamızda miqrantların üçdə ikisindən çoxu ərazilərin işğalı nəticəsində ölkə daxilində yaşayış yerini dəyişməyə məcbur olmuş daxili miqrantlardır. Onu da qeyd edək ki, respublikamızda məskunlaşan miqrantların onda doqquzundan çoxu milli mənsubiyyətinə görə azərbaycanlılardır.

Tədqiqat prosesində tərəfimizdən əhalinin miqrasiyasına təsir edən amillər müəyyən edilərək qruplaşdırılmış və qiymətləndirilmişdir. Lakin bu sahədə, dövlət səviyyəsində görülməli işlər çoxluğu diqqətə çatdırılır. Hesab edirik ki, dövlətin yüksək səviyyədə inkişaf etməsi üçün məhz miqrasiya prosesinə də güclü nəzarət olunmalıdır. Əks təqdirdə ümumi tarazlıq pozulmuş olar ki, bu da iqtisadi, siyasi cəhətdən yeni problemlərin yaranmasına səbəb olar.

Ölkədə aparılan iqtisadi islahatların dərinləşməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən elmi məlumatların toplanması və yaxşılaşdırmaq

məqsədlə bu sahədə hələ çox işlər görülməlidir. Belə ki, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və mənfi amillərdən qorunması məqsədi ilə, bu sahəyə aid milli hesablar və iqtisadi balanslar sisteminin, sahələr üzrə makroiqtisadi göstəricilərin və onların hesablanması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi olduqca vacib amil sayılır. Bu sahədə görülməli işlərin əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini və inkişafını hərtərəfli əks etdirən və makroiqtisadi göstəricilərin beynəlxalq müqayisəliliyini təmin edən milli dəyərlər sisteminin daha da inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Əməyin istismarı məsələsi Azərbaycanda iki səviyyədə konseptuallaşdırılmışdır: insan alveri və bir qədər az səviyyədə, əmək miqrasiyası. Bir sıra hallarda, əməyin istismarı miqrasiya kontekstində müzakirə olunur. Müəyyən edilmişdir ki, miqrantlar arasında istismara məruz qalmış şəxslər mövcuddur. Eyni zamanda, əməyin istismarına yalnız miqrantların məruz qalmasını da söyləmək doğru olmaz. Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, pis əmək şəraiti və şərtləri ilə əməyin istismarı arasında fərqi müəyyən etmək bir qədər çətin və Azərbaycan vətəndaşlarının bəzilərinin əmək şəraiti əməyin istismarı hesab oluna bilər.

İnsan alveri mövzusu qadınların hüquqlarının pozulması və onlara qarşı ayrı-seçkilik mövzusu ilə sıx bağlıdır. Odur ki, Azərbaycanda insan alveri mövzusu üzrə müzakirələr aparıldıqda, qadınların və qızların cinsi istismar məqsədlə cəlb edilməsi başa düşülür. Əmək istismarı isə əksinə olaraq, daha çox kişilərlə bağlı problem hesab olunur və Azərbaycandan xaricə çalışmaq üçün səfər edən, eləcə də xaricdən Azərbaycana gələn miqrant işçilərə aid edilir. Kişilər qadınlarla müqayisədə, daha az hallarda qurban kimi təqdim edilir. Onlara daha çox çətin vəziyyətlərə düşmüş miqrantlar kimi yanaşılır.

İstər Azərbaycan və MDB ölkələrində əhali miqrasiyası və onun demografik nəticələri, istərsə də başqa dövlətlərdə miqrasiya prosesində məcburi əmək və əməyin istismarı məsələlərinin araşdırılması olduqca əhəmiyyətli sayılır. Bu zaman formal iş icazəsi aldıqdan sonra ölkənin formal iqtisadiyyatında əmək bazarına qatılan yüksək ixtisaslı miqrantları da nəzərə almaq lazımdır. Amma əsas diqqət daha çox qeyri-formal şəkildə və daha az ödənişli işlərə cəlb edilmiş miqrantlara dair məsələlərə yönəldilməlidir.

Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasında dövlət inkişafının strateji məqsədlərindən biri də rəsmi statistik məlumatların əhatəliliyinin, etibarlılığının və vaxtında işlənməsinin yaxşılaşdırılması üçün müşahidələrin seçmə metodlarının geniş tətbiqi əsasında məlumatların yığılması,

işlənməsi, saxlanması və mübadiləsi metodlarının təkmilləşdirilməsi lazımdır.

Azərbaycanda və ya Azərbaycandan kənarında nə qədər insanın əmək istismarına məruz qalmasını söyləmək qeyri-mümkündür. Bununla belə, əsas məlumat mənbələri xaricdə istismara məruz qalmış azərbaycanlıların sayının aşağı düşməsi barədə məlumatları təsdiq edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə yaşayış şəraitinin və iqtisadi inkişafın yüksəlməsi miqrasiyanın sayının azalmasına təsiri göstərir.

Ümumiyyətlə, cinsi istismarla bağlı insan alverinə cəlb olunanlar barədə nəticələrin çıxarılması digər sektorlarda baş verən istismara dair onu demək olar ki, əmək istismarına məruz qalmış şəxslərin təcrübəsi cinsi istismara məruz qalmış şəxslərin təcrübəsindən daha çox fərqlənir. Odur ki, cinsi istismar məqsədilə baş verən insan alveri qurbanlarına yardım strategiyası və fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi əməyin istismarına məruz qalmış şəxslərə yardım göstərilməsinə nisbətən daha asan təşkil edilə bilər.

4. Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında baş verən müsbət dəyişikliklər nəinki ölkəni tərk edənlərin sayını azaltmış, həm də vaxtilə respublikanı tərk etmiş insanların geri - vətənə qayıtmasına, eləcə də xarici turistlərin ölkəmizə kütləvi axınına səbəb olmuşdur. Azərbaycan artıq beynəlxalq səviyyəli tədbirlərə ev sahibliyi edir. Bütün bunlar ölkəmizin həm də siyasi və iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsinə, beynəlxalq nüfuzunun yüksəlməsinə imkan vermişdir.

Dissertasiyada miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin kompleks proqramının mərhələli işlənilib hazırlanması əsaslandırılmışdır:

Birinci mərhələ miqrasiya siyasətinin elmi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyanın işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Onun aralıq istiqamətləri aşağıdakılardır:

- əhalinin və əmək resurslarının ərazilərarası azad yenidən bölgüsü üçün şəraitin yaradılması (əhalinin ərazi mobilliyinin təmin edilməsi);
- ölkəyə təyin edilmiş miqyasda və leqal əsasda müəyyən keyfiyyətdə immiqrantların cəlb olunmasına əsaslanan düşünülmüş seçmə qabiliyyətli immiqrasiya siyasətinin aparılması;
- məcburi miqrantlara sosial kömək daxil olmaqla yeni yaşayış yerinə köçürülənlərin adaptasiyasına yardım göstərmək;
- immiqrasiya nəzarətinin həyata keçirilməsi və kriminalsayağı xarakter daşıyan qeyri-qanuni miqrasiyaya əks- təsir.

İkinci mərhələ Azərbaycan ərazisində miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin vahid dövlət siyasətinin reallaşdırılması mexanizmlərinin yaradılmasından ibarətdir:

- kompleks və universal miqrasiya qanunvericiliyi, immiqrasiya və Azərbaycan ərazisinə gəlmə kimi sferalarda “qüsurların” ləğv edilməsi, miqrantlar kateqoriyasının vahid təsnifatının işlənilib hazırlanması;
- miqrasiya axınlarının dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi və inzibati-hüquqi tədbirlər sistemi;
- məcburi miqrantlar kateqoriyasına dövlət köməyinin zəmanətli formalar sistemi;
- daha effektiv istifadə məqsədilə miqrantların ayrı-ayrı kateqoriyalarının problemlərinin həllinə ayrılan respublika və yerli büdcə vəsaitlərinin təmərküzləşdirilməsi.

Azərbaycanda miqrasiya problemlərinin həlli vahid icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilməlidir ki, onun da strukturu miqrasiya proseslərinin idarə edilməsinin mürəkkəbliyinə və kompleksliliyinə uyğun gəlməlidir.

Miqrasiya proseslərinin daha mürəkkəb idarəetməsi zərər çəkmiş əhalinin kütləvi fəvqəladə çıxışı problemlərinin həlli zamanı baş verir. Bu cür miqrasiya problemlərinin əməli həlli təcrübəsi onların daha uğurlu həlli üçün aşağıdakıları zəruri edir:

- sosial-iqtisadi şərait kompleksinin, etnik proseslərin təhlili əsasında daha problemlə regionlarda miqrasiya vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirməyi;
- miqrantların kütləvi çıxışı halında miqrasiya infrastrukturunun müvafiq müəssisəsinə malik olmağı;
- resursları operativ cəlb etmək və digər respublika və yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı təsiri həyata keçirmək imkanına malik olmağı.

Respublikamızda məqsədli proqramların reallaşdırılması təcrübəsinin təhlili miqrasiya siyasətinin reallaşmasına proqram-məqsədli yanaşmanın tətbiqini zərurətə çevirmişdir. Bu iş əslində bir neçə istiqamətin eyni vaxtda inkişafı mümkünlüyünə, sistemli yanaşmanın reallaşdırılmasına, respublika və onun regionları səviyyəsində müxtəlif idarələrin qarşılıqlı təsirinin təşkilinə, eləcə də vəsaitlərin sürətli və effektiv yenidən bölüşdürülməsinin mümkünlüyünə dəlalət edir.

5. Miqrasiya proseslərinin sosial-iqtisadi inkişafa və demoqrafik vəziyyətə təsirinin qiymətləndirilməsi

Miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi demoqrafik siyasətlə sıx bağlıdır. Miqrasiya ölkələrin əksəriyyətində demoqrafik vəziyyətin vacib komponenti hesab olunur. Onun Azərbaycanda rolu isə xüsusilə böyükdür.

Miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi sistemində zəruri ünsürlər sırasına miqrasiyanın situasiya təhlilini və proqnozunu daxil etmək olar, belə ki, effektiv idarəetmə dövlət, cəmiyyət və konkret insan üçün miqrasiya proseslərinin kortəbii inkişafının neqativ meyillərinin və nəticələrinin qabaqcadan xəbərdarlığına yönəldilmiş mövcud situasiyaya uyğun tədbirlər işləyib hazırlamadan mümkün deyildir. Ölkənin və onun regionlarının sosial-iqtisadi siyasət strategiyasında, demoqrafik proqnozların ümumi sistemində ifadə olunan perspektiv inkişaf parametrlərinin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələr sistemini nəzərə almaqla dövlətin fəaliyyət strategiyasının müəyyən edilməsi üçün proqnoz verilməsi, ölkənin ayrı-ayrı regionlarında etno-siyasi vəziyyətin müəyyən edilməsi xüsusilə vacibdir.

Dövlətin malik olduğu göstəricilər arasında ölkədəki demoqrafik durum da özünəməxsus rola malikdir. Məsələ ondadır ki, demoqrafik vəziyyətin necə olması həm də ölkənin inkişafının bir göstəricisidir. Hansı ölkədə ki demoqrafik proseslər sağlam çərçivədə inkişaf edir, həmin ölkə faktiki olaraq stabil inkişaf edir. Yox, bu sahədə ciddi problemlər varsa, bütün hallarda bu, dövlətin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi həyatına təsir göstərir.

Azərbaycanda demoqrafik prosesləri dəyərləndirsək, görürük ki, bu sahədə vəziyyət özünəməxsus rəngarəngliyi ilə seçilir. Məlum səbəblərlə əlaqədar müstəqilliyin ilk illərində demoqrafik durum daha acınacaqlı vəziyyətdə idi. Ermənistanın torpaqlarımızı işğal etməsi və soydaşlarımızı dədə-baba yurdlarından didərgin salması nəticəsində 1 milyona yaxın azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü. Münaqişə həll olunmadığından, həmin vəziyyət indi də qalmaqdadır. Həmin qaçqınların da əksəriyyəti şəhərlərdə məskunlaşıb. Həmçinin, SSRİ-nin dağılması iqtisadi bağlılığın qırılması, zavod və fabriklərin bağlanması istehsalın kəskin azalmasına gətirib çıxardı. Nəticədə on minlərlə işsiz ordusu yarandı. Həmin dövrlərdə işsizliyin geniş yayılması əhalinin bir hissəsinin iş dalınca xaricə üz tutmasına gətirib çıxardı. Azərbaycanlılar, əsasən, Rusiya, Türkiyə və digər dövlətlərə gedirdi. Bundan başqa, Avropa ölkələri və Amerikaya üz tutanlar da oldu. Təbii ki, bütün bu miqrasiya prosesinin kökündə, əsasən, işsizlik faktoru dayanırdı. Yəni kütləvi işsizlik əhalinin xaricə köç etməsinə rəvac vermişdi. Ancaq demoqrafik problemlər təkə əməklə bağlı deyildi. Burada digər faktorlar da var idi. İş ondadır ki,

keçmiş SSRİ-nin qapalı ölkə olması insanların sərbəst səyahətini məhdudlaşdırmışdı. İnsanlar digər ölkələrlə yaxından tanış olmaq, orada yaşamaq, işləmək, təhsil almaq, səyahət etmək arzusu ilə yaşayırdı. Bütün bunlar, təbii ki, ölkədəki demoqrafik vəziyyətə təsir göstərməyə bilməzdi. Xüsusən də regionlar bunu daha çox hiss edirdi. Əslinə baxanda, kəndlərdən şəhərə axın hər zaman olub. Azərbaycanda ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq bu, özünü daha qabarıq şəkildə göstərmişdi. Kəndlərdən cavanların şəhərə miqrasiya etməsi regionların inkişafına mənfi təsir göstərmişdi. Bu, özlüyündə bir sıra sosial fəsadların yaranmasına gətirib çıxarıb. Bölgə əhalisinin şəhərlərdə cəmlənməyə başlaması regionlarda işçi qüvvəsinin azalmasına, bu da öz növbəsində əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdı. Bəzi kəndlərdə yaşlılardan başqa heç kim qalmamışdı. Gənc oğlanların və əmək qabiliyyətli digər insanların çoxu qazanc dalınca ya ölkənin başqa ərazilərinə, ya da ölkəni tərk edərək xarici ölkələrə üz tutmuşdular. Nəticədə kəndlərdə minlərlə yaşlı keçmiş qız qalaraq ailə həyatı qura bilmədi. Bu, həqiqətən də, çox ağır bir mövzudur. Çünki müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblərdən qızlar miqrasiya prosesində fəal iştirak edə bilmir. Yəni daha çox kişilər bu prosesdə iştirak edir. Bu da, istər-istəməz, balansın pozulmasına gətirib çıxarır.

Respublikamızı vaxtilə qazanc əldə etmək üçün tərk edib xaricə üz tutanların yenidən Azərbaycana qayıtması əmək qıtlığı hiss edilən rayonların və sahələrin əmək resursları ilə təminatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə də bu, az əhalisi və sıxlığı aşağı olan bölgələr üçün iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin artmasına səbəb olur. Lakin bunu heç də milliyətçə azərbaycanlı olmayan xarici vətəndaşlar haqqında demək olmaz. Onların Azərbaycana gəlişi ən yaxşı halda sahibkarlar üçün əlverişli olmaqla, daxili əmək bazarımızda rəqabətin güclənməsinə və bununla da əmək resurslarının keyfiyyətinin yüksəlməsinə və əməyin qiymətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Xarici vətəndaşların yüksək ixtisaslı kadrlar və ya xarici investisiyaya malik ölkəmizə maraq göstərən xarici investor kimi təmsil olunması respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafında önəmli rol oynayır. Lakin xarici ixtisaslı kadrlarla eyni məzmunlu işi yerinə yetirən yerli kadrlarımıza münasibətdə ədalətsiz olaraq çox böyük ara- seçkiliyə yol verən xarici şirkətlər daim nəzarətdə saxlanılmaqla müvafiq tədbirlər görülməlidir. Digər tərəfdən, xarici vətəndaşların ölkəmizə miqrasiyası zamanı mənfi nəticələr özünü miqrantların köçürmələri formasında pul vəsaitlərinin respublikamızdan getməsində, əməyə bazar qiymətinin aşağı düşməsində, ayrı-ayrı sfera və sahələrdə yerli əhalinin iş yerlərindən

sıxışdırılmasında göstərir. Eyni zamanda, respublikada qeyri-leqal miqrasiyaya nəzarət üçün əlavə dövlət tədbirlərinin zəruriliyi meydana çıxır, miqrantların bizim mədəniyyətə adaptasiyasında çətinliklər yaranır. İstisna deyildir ki, miqrantların iştirakı ilə social gərginlik yarana və social münacişələr riski arta bilər.

Donor ölkə kimi Azərbaycanı tərk edənlərin sayı xeyli azalmasına baxmayaraq, bu prosesin müəyyən mənada baş verməsi respublikada işsizlik səviyyəsinin aşağı düşməsinə, demoqrafik problemlərin tədrici həllinə müsbət təsir göstərir. Digər tərəfdən, bu hal respublikada demoqrafik problemlərin artımına, miqrantların qayıdışına yönəldilmiş əlavə dövlət siyasətinin zəruriliyinə səbəb olur.

Tarazlaşdırılmış miqrasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və gerçəkləşdirilməsi Azərbaycan üçün vacib strateji vəzifə sayılır. Milli iqtisadi sistemin effektiv inkişafı daxili və xarici miqrasiyanın yumşaldılması və digər ölkə və regionlara münasibətdə təbii resursların sərbəst yerdəyişməsi imkanlarının üstünlüklərindən istifadə zamanı mümkündür.

Miqrasiya problemlərinin həlli xeyli dərəcədə miqrasiya proseslərinin idarə edilməsinin ölkədə aparılan iqtisadi siyasətlə, o cümlədən regionlar səviyyəsində həyata keçirilən siyasətlə sıx funksional əlaqələndirilməsindən asılıdır. Bu, ümumrespublika və regional əmək bazarlarının zəruri tələbatını, eləcə də zəruri miqyas və istiqamətlərdə əhalinin miqrasiya axınının iqtisadi stimullaşdırma tədbirlərini əsaslandırmağa imkan verəcəkdir.

6. Əhali miqrasiyasının məşğulluq səviyyəsinə təsiri kontekstində Azərbaycanda yeni miqrasiya siyasəti modelinin formalaşması istiqamətləri

Uzunmüddətli dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatın inkişafının vacib fərqləndirici xüsusiyyətli əmək qabiliyyətli əhalinin sayının azalması şəraitində elmi-texniki və təbii-ərazi rentasının alınması imkanının ölkəyə immiqrasiya resurslarının cəlb olunmasından yüksək asılılığı sayılır. Milli iqtisadiyyatın məhsuldarlığının və adambaşına ÜDM buraxılışının yüksəldilməsi xeyli dərəcədə məşğulluğun istehsal-təsərrüfat strukturunun yaxşılaşması ilə müəyyən olunacaqdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının texnoloji cəhətdən çoxukladlılığı və onun resurs-ərazi potensialının xeyli müxtəlifliyi əmək resurslarının keyfiyyəti və milli əməyin məhsuldarlığı arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrin formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır, ona görə ki milli əməyin məhsuldarlığı xeyli dərəcədə əmək resurslarının ərazi bölgüsündən və onların sayından asılıdır ki, bu da öz növbəsində ölkənin elmi-istehsal və təbii ərazi potensiallarından istifadə mümkünlüyünü müəyyən

edir.

Azərbaycanda təsərrüfatçılıq şəraitinin təbii-ərazi və texnoloji müxtəliflikləri ona gətirib çıxarmışdır ki, immiqrasiya tutumu həddində xarici işçi qüvvəsinin cəlb olunması əsasında əmək resursları kəsinin ixtisarı iqtisadiyyatın məhsuldarlığının və hər bir işləyəne ÜDM buraxılışının yüksəldilməsinin vacib amilinə çevrilmişdir. Məcmu əmək məhsuldarlığının artımına o zaman nail olmaq mümkündür ki, işçilərin sayının artımı hətta yüksək ixtisaslı olmayan işçilər cəlb edildikdə belə, Azərbaycan şəraitində məşğulluğun strukturunda əlverişli dəyişikliklərə gətirməyə qabil olsun.

Beləliklə, strateji perspektivdə milli iqtisadiyyatın məhsuldarlığının dinamikası təkcə istifadə olunan əmək resurslarının keyfiyyətinin yaxşılaşmasından deyil, həm də onların sayından xeyli dərəcədə asılı olacaqdır. İmmiqrantların cəlb olunması hesabına iş qüvvəsi çatışmazlığının aradan qaldırılması məhsuldarlığın yüksəldilməsinin vacib amili sayılacaqdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında müqayisəli üstünlüklərin reallaşdırılması üçün immiqrasiya resursuna azqiyətli və azəhəmiyyətli resurs kimi münasibəti köklü surətdə dəyişmək, immiqrasiya çağırışı və onun inkişafında immiqrasiyanın rolunun artımı kontekstində milli iqtisadiyyatın dinamik və struktur dəyişikliklərini həyata keçirmək vacibdir.

Regionlarda sahibkarlığın inkişafı məqsədilə təkmil rəqabət mühitinin yaradılması bölgələrin inkişafına təkan vermişdir. Daha çox sosial-iqtisadi, mədəniyyət və turizm obyektlərinin tikintisi əhalinin, xüsusilə də gənclərin şəhərə axınını dayandırmış, bunun əksi olan prosesə rəvac vermişdir. Əhalinin daha gənc hissəsi ən çox öz bölgələrində ali və ya orta ixtisas təhsilinə, peşə hazırlığına üstünlük verməyə başlamışlar. Vaxtilə erməni işğalçıları tərəfindən Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayonun zəbt olunması da həmin bölgələrdə yaşayan əhalinin, xüsusilə də əmək qabiliyyətli gənclərin qazanc dalınca xaricə axınına səbəb olmuşdur. Sərhəyanı rayonların bu şəkildə boşalması istər-istəməz erməni quldurlarının həmin bölgələri işğal etməsinə müəyyən imkan yaratmışdır. Odur ki, regionların, o cümlədən sərhəyanı bölgələrin iqtisadi təhlükəsizliyi məsələsi hökumətin daim diqqət mərkəzində saxlanılmalı, əhalinin həmin bölgələrdən digər yerlərə axınının qarşısını almaq məqsədilə kompleks tədbirlər daha da artırılmalıdır. Belə tədbirlərdən biri də orada sosial-iqtisadi, mədəni, idman və turizm obyektlərinin tikintisi ilə yanaşı, insanlara orada daimi qalib işləmələri üçün əmək haqqı, vergi, kredit, qiymət, sosial, sığorta və s. bu kimi güzəştlərin artırılmasıdır.

Yeni miqrasiya siyasəti modelinin formalaşmasının vacib istiqamətləri sırasına aşağıdakıları aid etmək zəruridir:

- Azərbaycan Respublikasının miqrasiya məcəlləsinin qəbulu, milli hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, MDB ölkələri ilə viza rejiminin tətbiqi və iki ölkədə işləyən vətəndaşlara sosial hüquqların təmin edilməsi üçün ikitərəfli hökumətlərarası müqavilələrin bağlanması, Azərbaycanın miqrantların hüquqlarının müdafiəsi haqqında beynəlxalq hüquq aktlarına qoşulması şərtlərinin hazırlanması əsasında Azərbaycan vətəndaşlarının xaricə miqrasiyası və xarici vətəndaşların ölkəmizə miqrasiyası ilə bağlı əmək miqrasiyası sahəsində qanunvericilikdə dəyişikliklər aparılması, vətəndaşların bəzi kateqoriyaları üçün vətəndaşlığın alınması prosedurlarının asanlaşdırılması;

- miqrasiya prosesləri üzrə nazirliyin yaradılması, respublika və regional hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı təsirinin effektivliyinin yüksəldilməsi, dövlət sərhədlərinə və bütün ölkə ərazisinə miqrasiya nəzarətinin gücləndirilməsi əsasında Azərbaycan əmək bazarının və ölkə vətəndaşlarının iş yerlərinə görə məşğulluğun prioritet hüquqlarının müdafiəsi üzrə effektiv mexanizmlərin formalaşdırılması;

- qeyri-leqal miqrantları gətirən nəqliyyat təşkilatlarına sərt sanksiyaların tətbiqi;

- qeyri-leqal işçi qüvvəsinin istifadəsi üzərində nəzarətin möhkəmləndirilməsi;

- ölkədə qeyri-qanuni yaşamağa cəhd edən xarici vətəndaşların məsuliyyətinin yüksəldilməsi;

- xarici işçi qüvvəsindən işgötürənlərin istifadəsi üzərində işlək nəzarətin formalaşması və bu istifadənin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şərtlərinə onlar tərəfindən riayət olunması;

- vaxtlı-vaxtında informasiya mübadiləsini həyata keçirməklə respublika və yerli hakimiyyət orqanlarına effektiv qarşılıqlı təsiri həyata keçirməyə imkan verən vahid informasiya məkanının formalaşdırılması;

- keçmişdə xaricə getmiş miqrantların, ilk növbədə isə yüksək ixtisaslı miqrantların vətənə qayıtması stimullarının yaradılması;

- xarici işçi qüvvəsinin cəlb olunması və istifadəsi prosesinin tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı. Belə ki, qeyri-leqal miqrasiyanın əks- təsir problemləri əhəmiyyətli dərəcədə regional xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya proseslərinin yüksək intensivliyi dövlətdən onların təkmilləşdirilməsi üzrə fəaliyyətin artırılmasını

tələb edir. Azərbaycanın miqrasiya siyasəti işlənilib hazırlanarkən respublikanın cari və perspektiv sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsinə, eləcə də miqrantların qanuni hüquqlarının həyata keçirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi, inzibati və hüquqi tədbirlər kompleksinin reallaşdırılması onun yaxın perspektivə prioritet istiqamətlərindən birinə çevriləcəkdir.

Dissertasiya işinin əsas müddələri ilə bağlı aşağıdakı elmi əsərlər nəşr edilmişdir:

1. A.F.Aslanova. "Miqrasiya proseslərinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektləri". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu elmi əsərlər toplusu, №1, Bakı, 2012, səh.400-407

2. A.F.Aslanova. "Əhalinin miqrasiya prosesləri sosial-iqtisadi inkişafın əsas amili kimi". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu elmi əsərlər toplusu, №2, Bakı, 2012, səh.401-407

3. A.F.Aslanova "Совершенство государственного регулирования миграционных процессов в Республике Азербайджан". Глобальный научный потенциал. Санкт Петербург №9(18), 2012, с.73-76.

4. A.F.Aslanova. "Azərbaycanda əhali miqrasiyasına təsir edən amillərin tənzimlənməsi problemləri". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu elmi əsərlər toplusu, №1, Bakı, 2013, səh.96-101

5. A.F.Aslanova. "Əhali miqrasiyasının Azərbaycanda məşğulluq səviyyəsinə təsirinin qiymətləndirilməsi və onun yaxşılaşdırılması məsələləri". "Qloballaşan dünyada biznesin idarə edilməsi və korporativ sosial məsuliyyət" mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Biznes inzibatçılığı fakültəsi. Bakı, 30 aprel-02 may 2014, səh.27-39

6. A.F.Aslanova. "Azərbaycanda miqrasiya siyasətinin reallaşdırılma mexanizmi və onun təkmilləşdirilmə istiqamətləri". Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Aqrar Elmi və İnformasiya Məsləhət Mərkəzinin "Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı elmi-tədqiqat institunun elmi əsərləri №1, Bakı, 2016, səh.62-66.

7. A.F.Aslanova "Müasir dövrdə Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi yolları". Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri. Cild 5, Bakı, aprel-iyun 2017, səh. 208-215.

Асланова Афаг Фархад гызы
Экономико-демографические аспекты миграционных
процессов в Азербайджане

РЕЗЮМЕ

В современных условиях миграционное движение населения оказывает все возрастающее влияние на процессы экономико-демографического развития как отправляющих, так и принимающих государств. Данное обстоятельство обуславливает необходимость научной постановки вопросов о том, какие современные закономерности их определяют, какие последствия влечет миграция населения, какова должна быть миграционная, экономико-демографическая политика на национальном и межгосударственном уровне.

Диссертация посвящена анализу экономико-демографических проблем миграционных процессов в Азербайджане. Целью исследования является выявление закономерностей и особенностей развития миграционных процессов в современных условиях и их влияния на процессы экономико-демографического развития, а также подготовка научно обоснованных предложений по совершенствованию экономико-демографическим направлениям государственной миграционной политики в Азербайджане. Исходя из поставленной цели в работе определена сущность, раскрыто содержание миграции населения как социально-экономической категории, обоснованы причины, факторы и своеобразие миграционных процессов в современных условиях. Проанализированы основные теоретические подходы к определению закономерностей и тенденций развития миграционных процессов. Исследована реализация закономерностей развития миграционных процессов в Азербайджанской Республике на современном этапе. Раскрыты и обоснованы тенденции демографического и социально-экономического развития республики.

Проанализировано современное состояние развития миграционных процессов, раскрыты механизмы управления миграционными процессами в условиях осуществления экономических реформ. Оценено влияние миграционных процессов на демографическое и социально-экономическое развитие, а также на уровень занятости республики.

В соответствии с современными условиями определены перспективы расширения экономической миграции как фактора воздействия на демографическое и социально-экономическое развитие. Исследование теоретико-методологических аспектов влияния миграционных процессов на экономико-демографическое развитие позволило раскрыть как меха-

низмы реализации данного процесса, так и конкретные условия, средства и пути его оптимизации на современном этапе.

Aslanova Afag Farhad

ECONOMICAL DEMOGRAPHIC ASPECTS
OF DISPERSAL MIGRATION IN AZERBAIJAN

SUMMARY

Under current conditions dispersal migration of population has increasing influence on the processes of economical demographic development each of sending and accepting states. This circumstance causes the need of scientific posing of questions as: which modern regularities describe them, which consequences are lead by population migration, how must be migration, economical and demographic politics at national and state-by-state basis.

Thesis work deals with analyses of economical and demographic problems of migration issues in Azerbaijan. The goal of research is discovery of regularities and peculiarities of development of migration processes under current conditions and their influence of the processes of economical and demographic development and also preparation of scientifically-based proposals on improvement of economical and demographic directions of state migration politics in Azerbaijan. On the assumption of the desired goal this work determines the matter, shows the content of population migration as social and economic category and its determination, proves the reasons, factor and peculiarities of migration processes under the current conditions.

There are analyzed the main theoretical approaches to determination of regularities and development trends of migration processes. There is investigated realization of regularities of migration processes development in the Republic of Azerbaijan in the modern period. There are shown and proved the demographic and social and economical development trends of the republic.

Also analyzed the current status of migration processes development, shown control mechanism of migration processes under the conditions of execution of economical reforms. Estimated the influence of migration processes on demographic and social and economical development, also the level of employment of the republic.

In accordance with the modern condition there determined the perspectives of extension of economical migration as the factor of influence on demographic and social and economical development. Investigation of theoretical and methodological aspects of influence of migration processes on economical and demographic development permitted to discover as the

mechanisms of realization of this process so as detailed conditions, n and ways of its optimization in the modern period.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

АСЛАНОВА АФАГ ФАРХАД ГЫЗЫ

**ЭКОНОМИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Специальность: 5308.01– “Общая экономика”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

Formatı 60x84 ^{1/16}. Həcmi 1 ç.v.
Sayı 100. Sifariş 237.

“Ulu” istehsalat-kommersiya birliyinin mətbəəsində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.

БАКУ – 2017